

ПИРОЖКОВ

Сергій Іванович — академік НАН України, віцепрезидент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

ХАМІТОВ

Назів Віленович — доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України

ЧИ Є УКРАЇНА ЦИВІЛІЗАЦІЙНИМ СУБ'ЄКТОМ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ?

У статті запропоновано поняття «цивілізаційна суб'єктність країни», його якісні характеристики та ключові параметри. Показано, що народ України тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності. Аргументовано висновок, що посилення суб'єктності України у світі можливе лише через гуманістичний напрям і збереження та розвиток моральних цінностей християнської цивілізації. В історичному аспекті проаналізовано виявлення в минулому волі українського народу до власної цивілізаційної суб'єктності та реальні наслідки цього. Обговорено діалектичний зв'язок національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі.

Ключові слова: цивілізаційна суб'єктність країни, національна безпека, метаантропологія, потенціалізм, метаантропологічний потенціалізм.

Ти ніколи не вирішиш проблему, якщо будеш думати так само, як ті, хто її створив.

Альберт Ейнштейн

Самостійність України є ключем для мирного дому Європи.

Іван Пулюй

Що означає бути суб'єктом історії та сучасності?

Будь-яка країна у світі може в той чи інший період бути як об'єктом, так і суб'єктом власного розвитку. Це стосується і минулого, і теперішнього часу — історії та сучасності. Під *суб'єктом* історії та сучасності можна розуміти країну, цивілізаційний поступ якої зумовлений переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами, що дає цій країні змогу відігравати на міжнародній арені роль повноцінного партнера чи сильного опонента, виходячи зі своїми економічними, військово-політичними, духовно-культурними здобутками на світовий рівень.

Очевидно, що в будь-який час країна не може бути абсолютним об'єктом чи абсолютним суб'єктом, проте завжди має *домінанту* першого чи другого, а також *рух* від першого до другого або навпаки. Отже, в процесі свого історичного розвитку ті чи ті країни *різною мірою* виступали як суб'єкти. Згадаймо історію

таких держав, як Велика Британія, Іспанія, Німеччина, Росія, Китай, Японія.

Виходячи з цього, вкрай важливо визначити ключове поняття «суб'єктність», яке розкриває *міру буття країни як суб'єкта*. Ця міра ніколи не може бути раз і назавжди даною. Суб'єктність країни є *динамічною характеристикою*, її можна як набути, так і втратити, за неї слід постійно боротися чи, точніше, постійно створювати. *Суб'єктність — це стан розвитку країни, коли вона сама творить свою цивілізаційну долю, формує матеріально-технічну базу та соціально-культурну ідентичність, обирає партнерів*.

Важливо усвідомити, що коли ми говоримо про суб'єктність країни, то йдеться саме про її *цивілізаційну суб'єктність* — стан цілісної і органічної розвиненості всіх сфер суспільного буття і на цій основі — державної незалежності, свободи та суверенітету. Тому якщо ми не надаємо поняттю «суб'єктність» конкретних характеристик (наприклад, «політична суб'єктність», «економічна суб'єктність», «духовно-культурна суб'єктність»), воно в сукупності означає «цивілізаційна суб'єктність». З нашого погляду, цивілізаційна суб'єктність інтегрує в собі всі окремі виміри суб'єктності країни.

Важливо підкреслити відмінність понять «незалежність країни» та «суб'єктність країни». На перший погляд, вони співвідносяться як можливість і дійсність, де дійсністю постає суб'єктність. Насправді незалежність є необхідною, але не достатньою умовою суб'єктності. З іншого боку, можна припустити, що для здобуття незалежності потрібна первинна державна суб'єктність, без якої незалежність в принципі не може існувати. Можна запропонувати тріаду *«первинна суб'єктність країни — державна незалежність — розвинена суб'єктність»*. Якщо поняття «незалежність» окреслює насамперед *політичні й правові* аспекти буття країни як суверенної держави, то «суб'єктність» — *загальноцивілізаційні*. І це має не лише теоретичне, а й глибоке практичне значення — ті, хто не розрізняють незалежність і суб'єктність у мисленні та в дії, рано чи пізно можуть втратити і перше, і друге.

Суб'єктність може бути меншою чи більшою, мінімальною або максимальною, слабкою чи сильною. Напевно, головним критерієм сили чи слабкості суб'єктності країни може бути здатність створити **власний цивілізаційний проект** та втілювати його в життя. З іншого боку, успішний цивілізаційний проект країни — це *концентроване вираження реального потенціалу її суб'єктності*. Разом з тим, це також і процес втілення потенціалу.

При цьому цивілізаційні проекти країн бувають дуже різними, що й зумовлює різні історичні долі їх суб'єктів. Тому суб'єктність країни може мати не лише кількісні, а й якісні характеристики. Тобто йдеться про *якість суб'єктності*, яка може бути різною. Очевидно, що можна говорити не лише про силу чи слабкість суб'єктності, а й про різне її змістове наповнення. Отже, поняття «суб'єктність» дозволяє нам конкретніше усвідомити, що таке суб'єкт історії, які він має характеристики і яким може бути.

Не можна не погодитися, що «суб'єктність складається історично під впливом різних чинників, серед яких найбільш істотним є спроможність до самоорганізації і розвитку» [1, с. 87]. Проте самоорганізація і розвиток можуть бути зовсім різними. Раціоналізм і так званий конструктивізм розвитку є недостатніми критеріями продуктивності суб'єктності країни. Адже «не обмежений моральними настановами соціальний конструктивізм може становити небезпеку людству в ситуації, коли соціально-політичний суб'єкт має у своєму розпорядженні настільки значні сили, що стає спроможним конструювати і перетворювати міжнародне середовище за своїми уподобаннями, зокрема через війни та конфлікти» [1, с. 88]. Пояснимо це докладніше.

Ключові параметри суб'єктності країни: «сила — слабкість», «авторитарність — гуманістичність»

Суб'єктність країни — це здатність *самостійно впливати*, а не бути об'єктом впливу. Разом з тим, суб'єктність — це здатність до незалеж-

ності та свободи, здатність бути собою, розвиватися, розгортати приховані потенції. Це закладає внутрішню суперечність суб'єктності країн, одні з яких більшою мірою налаштовані впливати на сусідів і навіть підкоряти їх, а інші — розвивати свій потенціал, і якщо впливати, то не військово-політичними або навіть дипломатичними засобами, а через економічні, технічні, духовно-культурні здобутки. Перші країни спрямовані на *авторитарну суб'єктність*, яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції щодо створення наднаціональних угруповань у різних модифікаціях, і, відповідно, на авторитаризм, який з часом може переходити у тоталітаризм, а другі — на *гуманістичну суб'єктність*, що означає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і при цьому — відкритість світу, що виражається в практиках демократії.

Інша річ, що в історичних реаліях розвитку людства до кінця Другої світової війни гуманістичний тип суб'єктності сприймався як *недосуб'єктність* чи навіть об'єктність, а імперськість у різних її іпостасях поставала вищим критерієм суб'єктності та цивілізаційного розвитку. У другій половині ХХ ст., тим більше на початку ХХІ ст., ситуація змінюється — гуманістичний тип суб'єктності стає все більш значущим. Країни, які його обирають, мають вищий рівень життя, безпеки і самореалізації громадян, а також більшу авторитетність і силу на міжнародній арені.

Отже, ми виділяємо авторитарну чи гуманістичну якість суб'єктності країни, а також сильний чи слабкий рівень її проявлення. Отримуємо типологію суб'єктності країн, для якої характерні такі чотири типи:

- 1) слабкі країни з авторитарною суб'єктністю;
- 2) сильні країни з авторитарною суб'єктністю;
- 3) слабкі країни з гуманістичною суб'єктністю;
- 4) сильні країни з гуманістичною суб'єктністю.

При цьому якісні і кількісні характеристики суб'єктності взаємопов'язані. Так, авторитарна

суб'єктність країни, посилюючись, стає імперською суб'єктністю, яка в найгірших випадках набуває ще й тоталітарних рис, тоді як посилення гуманістичної суб'єктності робить її інноваційною і по-справжньому, а не декларативно, демократичною, виводячи з потенційного в актуальний стан.

Сильна авторитарна суб'єктність як імперська суб'єктність і сильна гуманістична суб'єктність як інноваційна і демократична можуть зробити країну *світовим* суб'єктом. Але це відбувається по-різному. Імперська суб'єктність передбачає вихід на світовий рівень передусім у військово-політичній та ідеологічній площині, тоді як інноваційна демократична суб'єктність означає вихід на цей рівень у більш широкому спектрі цивілізаційного розвитку — від економічних до духовно-культурних здобутків. Досвід сучасного Китаю свідчить про те, що у ХХІ ст. можна доволі успішно здійснювати перехід від першого до другого.

Слід визнати, що сильна авторитарна суб'єктність, яка в розвинених формах стає імперською, і сильна гуманістична суб'єктність мають свою *специфічну інноваційність*. Інша річ, що гуманістична суб'єктність країни несе в собі *органічну інноваційність*, яка впливає із самої суті такої суб'єктності, налаштованої на цінність свободи, а відтак — на вільну самореалізацію людини, тоді як авторитарна суб'єктність *потребує інноваційності* задля посилення влади над громадянами і країнами-сусідами. В результаті країна з імперською суб'єктністю, для якої влада є вищою цінністю, *розчиняє інноваційність у мобілізаційності*, тобто у стані *репресивної вимоги* до ентузіазму і творчої дії, а тому втрачає темпи і якість інноваційності і програє у цивілізаційних змаганнях з країнами гуманістичної й демократичної орієнтації суб'єктності.

Важливо усвідомити, що авторитарна та гуманістична ознаки сильної суб'єктності можуть породжувати не лише імперську та гуманістичну інноваційність, а й постімперську та постгуманістичну. Перша означає послаблення авторитарності і, відповідно, суб'єктності, а друга — втрату ясності гуманістичних ціннос-

тей, які розчиняються в ідеології трансгуманізму, постгуманізму й постантропології [2; 3].

Однак ці процеси не є необоротними: наприклад, можливе повернення до класичної імперської інноваційності. Яскравим прикладом є сучасна Росія, яка з постімперського стану інноваційності своєї суб'єктності у 1990-х роках значною мірою повернулася до імперського, поєднуючи інноваційність з мобілізаційністю; разом з новітніми інформаційними та військовими технологіями це зумовлює розвиток гібридного світового порядку [4]. Постгуманістична орієнтація суб'єктності, яка ґрунтується на відстороненні від моральних цінностей християнства в ім'я посилення могутності людини через трансформації тілесності, поступається гуманістичній, у якій на початку ХХІ ст. спостерігається посилення і духовних тенденцій і яка, по суті, стає орієнтацією на новий християнський гуманізм.

Гуманістична якість суб'єктності України та методологія її набуття

Вся історія України дає підстави констатувати, що її народ тяжіє до гуманістичної якості суб'єктності з достатньо вираженою орієнтацією на християнські моральні цінності. При цьому слід чесно визнати, що Україна перебуває на досить слабкому рівні розвитку суб'єктності — її політична еліта деконсолідована і не залучена до процесу усвідомлення, обговорення і втілення інноваційно-гуманістичного цивілізаційного проекту України, який пропонує наукова та експертна спільнота. Значна кількість представників цієї еліти налаштовані на авторитаризм неофеодально-олігархічного стибу і, відповідно до своїх економічних інтересів і світоглядних принципів, — або на об'єктність України у світі, або на її авторитарну суб'єктність.

Це вступає у суперечність з інтересами і прагненнями більшості громадян України, які орієнтовані на гуманістичний вияв суб'єктності; це протиріччя гальмує цивілізаційний поступ і розвиток суб'єктності.

Отже, слабкість суб'єктності України значною мірою зумовлена неофеодально-олігархічним суспільним буттям, авторитарною свідомістю і підсвідомістю її політичної еліти.

Однак для збереження ідентичності, територіальної цілісності і суверенітету, для фундаментального забезпечення національної безпеки Україні слід спиратися на принципи гуманістичної і демократичної якості своєї суб'єктності, навіть якщо виникає спокуса звернутися до відвертого авторитаризму «заради спільного блага». Український народ не схильний до авторитарності, більше того, глибинно протистоїть їй. На якийсь час він репресивно й саморепресивно підкоряється авторитарним лідерам, а потім трапляється вибух — згадаймо Помаранчеву революцію та Революцію гідності.

Тому авторитарний стиль суб'єктності відкидається самою українською ментальністю. Дієвою є лише *гуманістична й демократична версія суб'єктності*, яку слід посилювати інноваційністю.

Ситуація ускладнюється тим, що гуманістичне посилення суб'єктності України відбувається не в нейтральному чи дружньому просторі, а під сильним тиском Росії, суб'єктність якої є значно сильнішою і має принципово іншу якість — вона є авторитарною, більше того, імперською. З іншого боку, маємо тиск на Україну з боку низки європейських країн, наприклад Італії, Угорщини, почасти Польщі, які доволі скептично ставляться до цивілізаційної суб'єктності України у світі. Для протистояння такому тиску і скепсису необхідна *особлива якість* української суб'єктності. Можливо, цю якість можна назвати *християнським гуманізмом*, який міг би стати способом нейтралізації як скепсису з боку Європи, так і тиску з боку Росії. Адже всі ці країни є складовими християнської цивілізації, об'єднаної спільними моральними цінностями, а не тільки інтересами. Отже, гуманістичне посилення суб'єктності України у світі можливе лише на шляху збереження і розвитку моральних цінностей християнської цивілізації.

Чи є в глибині українського народу потенції для такого посилення? Так. Більше того, вони є і в глибині української політичної еліти. Однак ці потенції слід усвідомити і пробудити. Якою ж може бути методологія цього усвідомлення і пробудження?

Така методологія, по-перше, має виступати *потенціалізмом* — способом розвитку реальних можливостей країни в усіх цивілізаційних вимірах. По-друге, методологія розвитку суб'єктності України повинна спрямовувати розвиток можливостей країни у річище гуманізації — *бути антропологічно спрямованою*. Проте цього замало, адже йдеться про креативну персоналізацію людини, здатність виходити за межі буденності, а тому така методологія є не просто антропологічною, а *метаантропологічною*, методологією розвитку людини, а не лише країни.

Пропонуючи гуманістичну спрямованість проекту суб'єктності України, ми з необхідністю робимо акцент на вільній самореалізації її громадян та продуктивній комунікації між ними, на основі чого і можлива суб'єктність країни, яка приведе її у спільноту цивілізованих країн. Проте ці процеси гальмуються радянським і пострадянським минулим з його деперсоналізацією людини, налаштованістю на її повну мобілізацію і підкореність державі й партії влади.

Тому методологія осягнення і розвитку суб'єктності саме України має бути *методологією світоглядних і буттєвих змін*, які виводять за межі способів мислення і патернів поведінки, характерних для посткомуністичної доби, що також зумовлює її метаантропологічний характер.

Отже, для виходу України в стан реального цивілізаційного суб'єкта історії з того *об'єктного стану*, в якому вона перебуває зараз, продуктивною є методологія *метаантропологічного потенціалізму* [5–7]. У сучасному українському соціогуманітарному знанні маємо актуалізацію як потенціалізму, так і метаантропології як методологічних підходів. Під потенціалізмом у контексті нашого дослідження ми розуміємо методологічну

стратегію розвитку сучасної теорії і практики, головним принципом якої «є оцінка багатоманітних можливостей, які закладені в тій чи тій системі і які при відповідних умовах можуть бути реалізовані» [8, с. 9]. Метаантропологія («мета» означає «після», «над») може мати подвійний смисл: як метатеорія наук про людину, її буття в культурі та соціумі, що інтегрує результати цих наук, і як філософія глибинного духовно-душевного, буттєвого й морального розвитку людини, який виводить за межі звичного й буденного [7; 9; 10]. Метаантропологічний підхід спирається на класичні філософсько-антропологічні дослідження М. Шелера [11], роботи американського філософа й культуролога Д. Бідні [12], ідеї фундатора Київської світоглядно-антропологічної школи В. Шинкарука [13].

У результаті метаантропологічний потенціалізм постає як методологія розвитку життєвого потенціалу і посилення суб'єктності особистості, нації, людства «від буденних до вищих граничних та метаграничних проявів» [5, с. 47].

Цивілізаційна суб'єктність та національна безпека України: діалектика взаємодії

Народ і влада будь-якої країни, в будь-які часи і в контексті будь-якої цивілізаційної спільноти прагнуть увійти у стан безпеки й незалежності. Це вияв більш глибинного онтологічного прагнення *бути собою*, набути самототожності, яке є характерним як для особистостей, так і для спільнот. Проте бути собою означає ставати Іншим за допомогою реалізації своїх потенцій. Без цього і особистість, і спільнота втрачають себе. Неможливо постійно перебувати в одому і тому ж стані самототожності — якщо припиняється розвиток, настає стагнація і деградація.

Реалізація прагнення бути собою і ставати Іншим може бути названа *суб'єктністю* як особистості, так і спільноти. Очевидно, що суб'єктність країни пов'язана з *динамікою*, а не *статикою* її безпеки й незалежності, а отже, з її

національними інтересами, які поєднують перше і друге, спрямовуючи у майбутнє.

Адже бажання *назавжди* увійти в ідеальний стан руйнує цей стан, тим більше у вказаному контексті. Не можна бути *у стані* безпеки і незалежності, можна бути лише *в процесі* забезпечення безпеки і незалежності. Для досягнення ідеальних станів слід постійно розвивати свої потенції.

Тут слід зазначити, що безпека може суперечити незалежності, а незалежність — безпеці. Однак ця суперечність може й повинна бути розв'язана. Цілком очевидно, що країни заради безпеки можуть втрачати незалежність і, навпаки, в прагненні до незалежності — наражатися на граничну небезпеку. (Це значною мірою стосується країн, що перебувають під потужним зовнішнім впливом.) Очевидно також, що і безпека, і незалежність, *не підкріплені одна одною*, не є продуктивними. Отже, безпека і незалежність країни повинні мати певну якість, яка дозволяє їм стати органічною цілісністю. З усвідомленням якості безпеки країни, яку прийнято називати національною безпекою, все доволі просто — вона повинна бути результатом дії внутрішніх факторів і мінімально залежати від зовнішніх факторів, які в будь-який момент можуть змінитися.

Якщо ми припустимо, що головним внутрішнім фактором національної безпеки є незалежність, то перед нами постає значно складніша проблема. Вона виражається в питанні: що є справжня незалежність країни, народу, влади?

Не претендуючи на остаточну відповідь, можна запропонувати такий її варіант: справжня незалежність є вихід незалежності у свободу. Свобода — це незалежність, яка виходить за межі *лише відстороненості від* і набуває осмислену спрямованість у майбутнє.

Але куди має бути спрямована вільна країна? До якого майбутнього? По суті, тепер ми говоримо про *свободу* в такій її якості, коли вона сприяє розгортанню глибинних можливостей як особистості, так і спільноти.

Ця свобода і означає справжню суб'єктність країни — здатність самостійно творити свій

цивілізаційний проєкт і втілювати його в життя, обираючи своїми партнерами і союзниками тих, хто є комплементарним на цьому шляху.

Отже, йдеться про *цивілізаційну суб'єктність країни*, яка інтегрує різноманітні виміри цієї суб'єктності. *Цивілізаційна суб'єктність — це така якість соціального буття країни, коли вона стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями своєї наукової, мистецької, релігійної й політичної еліти конструює власне цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності і формулює справжні національні інтереси.* Таке конструювання й усвідомлення, яке здійснюється елітою країни, — чинник *автентичності* цивілізаційної суб'єктності, а отже, її дієвості.

Цивілізаційна суб'єктність країни — це вільна й цілісна реалізація власних національних інтересів в економічному, політичному, духовно-культурному вимірах, яка враховує національні інтереси не лише *партнерів*, а й *конкурентів*. Без цього цивілізаційна суб'єктність втрачає *адекватність*.

Специфіка набуття Україною цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі пов'язана з його глобалізованістю. Світ став глобальним внаслідок зусиль наддержав і транснаціональних корпорацій, а також завдяки використанню сучасних ІТ-технологій. Події, які відбуваються в одній країні, доволі швидко стають відомими в інших країнах, починають обговорюватися в глобальній мережі Інтернет по всьому світу. Це стосується насамперед країн, які перебувають на перехресті цивілізацій і корегують геополітичні вектори. Україна є саме такою країною, тому сьогодні потрібен аналіз змін національних інтересів навіть віддалених партнерів і конкурентів, не кажучи вже про країни, розташовані поруч.

Цивілізаційна суб'єктність країни передбачає особливу волю до неї — і народу, і його лідерів. Без волі до цивілізаційної суб'єктності будь-які теорії суб'єктності і закони, спрямовані на її розвиток, будуть марними.

Подіями своєї новітньої історії Україна довела, що її народ має волю до цивілізаційної суб'єктності. Інша річ, що така воля наражає

на безпеки й випробування. Їх подолання потребує не просто спонтанних «майданних» дій, а й глибинної трансформації світогляду відповідно до викликів і небезпек сучасності і здатності послідовно й оперативно втілювати новий світогляд у життя.

Констатуючи волю до цивілізаційної суб'єктності в новітній історії України, а також її реальні наслідки, закономірно поставити питання про те, як виявлялася така воля і якими були її реальні наслідки в українському минулому. Це потрібно для того, щоб не увійти у стан романтичного волюнтаризму щодо реальності нашої суб'єктності та її перспектив.

Можна виділити принаймні три «сплески» цивілізаційної суб'єктності України в історії, які передують сьогоднішньому її стану, — це періоди: 1) *Київської Русі*; 2) *козацької держави*; 3) *Української революції 1917–1921 рр.*

Чому саме ці історичні періоди? Пошук відповіді на це питання породжує нове: яким може бути очевидний і чіткий критерій визначення «сплесків» цивілізаційної суб'єктності?

Цивілізаційна суб'єктність означає не лише економічні й військово-політичні досягнення, а й духовно-культурні та наукові здобутки, що мають певну *якість проявлення*, яку ми могли б назвати *академічною*. Більше того, *сама академічний рівень науки і культури, коли в країні є знані творчі постаті, а держава і суспільство настільки розвинені економічно й політично, що здатні підтримати їх, може бути важливим критерієм сплесків цивілізаційної суб'єктності*.

У цьому плані надзвичайно методологічно продуктивною є ідея М. Грушевського про «три Академії», висловлена в однойменній роботі [14]. Згідно з цією ідеєю, в історії України до початку ХХ ст. були три вияви академізму в науці і культурі. Перший маємо в Київській Русі, коли навколо князя Ярослава Мудрого склалася, за словами М. Грушевського, «Академія Ярослава». Далі вчений називає Києво-Могилянську академію XVII–XVIII ст., засновану київським митрополитом Петром Могилою, і, нарешті, створену у 1918 р. Українську академію наук, першим президентом якої став

всесвітньо відомий вчений В. Вернадський і яка була підтримана гетьманом всієї України П. Скоропадським. Цим «трьом Академіям» і відповідають зазначені вище періоди.

Отже, суб'єктність сучасної України, яка волею українського народу, висловленою на референдумі, почала розвиватися з 1991 р. на основі незалежної держави, мала тривалу передісторію, глибокі корені, які сягають цивілізації і культури Київської Русі. Таким чином, в Україні є реальна потенція для набуття цивілізаційної суб'єктності в сучасному глобальному світі.

Інша річ, що до здобуття Україною незалежності в 1991 р. суб'єктність виявлялася *переважно в духовній сфері*, тепер же ми маємо історичний шанс розвинути цивілізаційну суб'єктність країни в її *духовно-політико-економічній цілісності*. При цьому важливо усвідомити, що сьогодні в Україні попри всі кризові явища маємо креативний потенціал Національної академії наук, яка продовжує традиції попередніх трьох академій. Наявність такого потенціалу є не лише критерієм досягнення певного рівня суб'єктності, а й принциповою умовою її розвитку.

Набуття цивілізаційної суб'єктності у ХХІ ст. — в ситуації гібридного світового порядку й геополітичної турбулентності — є глибинною умовою справжньої, стратегічної безпеки соціальних спільнот, у тому числі національних. З іншого боку, саме безпека постає умовою суб'єктності, її потенцією — лише набувши певну міру безпеки, країна здатна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Таким чином, слід говорити про глибинну взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, якою має опікуватися справжня еліта країни і яку повинен усвідомлювати її народ. *Специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни, по суті, є способом розгортання її національної ідеї, а можливо, й самою національною ідеєю*. На цій основі можна сформулювати основоположний принцип, який визначає конструктивність такої динаміки.

Суб'єктність країни є *смыслом і метою її безпеки*, а не навпаки. Іншими словами, безпека є лише засобом досягнення країною суб'єктності. Країни, які занадто зациклені на своїй безпеці та інноваційності в ній, можуть втрачати більш широкі інноваційні перспективи і, відповідно, можливість цивілізаційного лідерства (типовий приклад — Північна Корея).

В динаміці «національна безпека — національна суб'єктність» безпека є більш статичним, консервативним елементом з *керованою «згори», а тому обмеженою інноваційністю*, тоді як суб'єктність постає більш динамічним елементом, у якому постійно відбувається *вільна інноваційна активність*. Саме тому в процесах розвитку суб'єктності значно меншою мірою може бути наявна корупційна складова.

Як ми побачили, національна безпека й суб'єктність країни діалектично пов'язані. Однак у різних соціальних системах акцент робиться або на *забезпеченні* національної безпеки, або на *актуалізації* суб'єктності країни, які є головними цінностями. Акцент на безпеці означає посилення адміністративно-командного апарату держави на противагу громадянському суспільству, що призводить до авторитарних і навіть тоталітарних тенденцій. Акцент на суб'єктності з необхідністю веде до розвитку середнього класу, громадянського суспільства, стає каталізатором вільної самореалізації людини, а тому означає розвиток демократії і правової держави.

В результаті маємо мобілізаційний або інноваційний шляхи існування і розвитку країн та цивілізаційних спільнот. Історія переконливо свідчить, що саме інноваційний шлях є більш продуктивним і дозволяє гармонійно задіяти зовнішньо- та внутрішньополітичний вектори посилення як суб'єктності, так і безпеки країни.

У сучасному світі розгортання суб'єктності країни шляхом інноваційного розвитку означає набуття стратегічної безпеки. Інноваційність надає суб'єктності силу і формує економічний, духовно-культурний і політичний потенціал, без якого безпека стає лише декла-

рацією та фікцією, якими б декораціями її не оточували на парадах і в пропагандистських роликах.

Отже, інноваційна суб'єктність породжує цивілізаційні можливості та їх успішну реалізацію, а відтак — безпеку, яка потрібна для збереження й розгортання суверенітету. Але які параметри повинна мати суб'єктність країни крім інноваційності, щоб її розвиток з необхідністю означав і розвиток параметрів безпеки?

Запропоновані вище запитання і відповіді є вкрай актуальними для України, яка має глибокі проблеми і з безпекою, і з суб'єктністю. Ці проблеми можна розв'язати лише знаходженням *специфічних особливостей динаміки національної безпеки та суб'єктності країни*, що потрібні саме для України і саме у ХХІ ст.

Національна безпека і суб'єктність України в сучасному світі неможливі без інноваційності, яка вільно розгортається у самореалізації громадян без адміністративно-командного контролю, репресивних та саморепресивних практик, характерних для авторитарних і тоталітарних режимів. Інноваційність має бути не лише ефективною, а й гуманістичною — це запорука стабільної та динамічної суб'єктності і, відповідно, стабільної та динамічної національної безпеки.

Інноваційна гуманістична суб'єктність України, яка є результатом її цивілізаційного проєкту, іманентно несе в собі безпеку. Однак це не означає, що слід нехтувати національною безпекою як *окремим питанням і сферою*, адже суб'єктність може означати «сліпу» (нехай і гуманістичну) інноваційність, яка відривається від проблем безпеки в реальному світі, стаючи небезпечною.

Тут маємо дуже тонку й складну діалектику взаємодії безпеки і суб'єктності. В ідеалі *інноваційна гуманістична суб'єктність країни не суперечить суб'єктності інших країн та цивілізаційних спільнот, а тому породжує безпеку, яка також не суперечить безпеці цих країн та спільнот*. В результаті маємо стійку динаміку посилення безпеки — стратегічну безпеку України.

Однак ситуація в сучасних умовах гібридно-го світоустрою і геополітичної турбулентності є доволі динамічною. Тут панують не лише гуманістичні моральні цінності та верховенство права, а й мінливі національні інтереси держав, наддержав, союзів та спільнот. Тому сам факт інноваційної й гуманістичної суб'єктності України ще не означає стратегічну безпеку нашої країни, автоматично не породжує її. Отже, інтелектуальна й політична еліта України повинні постійно аналізувати динаміку змін національних інтересів наших міжнародних партнерів і конкурентів і вносити корективи у безпекову політику держави.

Сказане дозволяє сформулювати закон взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі — *національна безпека країни є тим більшою, чим більшою є її суб'єктність, за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти або означає дисбаланси внутрішнього розвитку*. Ці межі (або «червоні лінії», як зараз модно говорити) і визначаються поняттями «інноваційність» і «гуманістичність». Руйнація цих меж (і параметрів) суб'єктності України розхитує її, породжує імітаційні й утопічні форми суб'єктності і нищить безпекові можливості нації.

Тому ключовим завданням сьогодні стає осмислення і забезпечення інноваційності і гуманістичності суспільних та політичних практик України як основ її суб'єктності. Це завдання передусім для вчених — і природничої, і соціогуманітарної сфер. Наука в сучасному світі є не менш значущою для суб'єктності країни, ніж усі збройні сили разом узяті. Це стосується також і національної безпеки.

Справжня безпека і суб'єктність країни — це гармонійне втілення національних інтересів і національних цінностей. При цьому важливо підкреслити, що національна безпека існує заради збереження та розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, а остання — заради вільної самореалізації громадян. Зміна такого *світоглядного порядку* смислів та цінностей може призводити до *дегуманізації суб'єктності*, відродження небезпечних про-

явів авторитаризму і втрати як суб'єктності, так і безпеки.

В українській ментальності закладені як інноваційні, так і гуманістичні потенції суб'єктності. Не випадково Володимир Вернадський саме тут розвинув основні ідеї щодо ноосфери як сфери не просто *будь-якого* розуму, а такого *стану розуму й людської природи*, де його воля до пізнання, творчості й порозуміння перемагає волю до влади. В контексті вчення йдеться про *сферу гуманістичного розуму*, який постає органічним для української ментальності. Це відкриває для України можливість ініціювання ноосферної цивілізації, яка має значення для всього людства як спосіб подолання епохи гібридних воєн у політичній, економічній і гуманітарній сферах [15].

Інноваційна й гуманістична суб'єктність України у глобальному світі — це її потенція, причому *реальна потенція*, яка спирається на вже наявні риси ментальності і цивілізаційні параметри. І лише від нашої волі та натхнення залежить, чи стане ця потенція новою реальністю, яка змінить на краще долю України і в якій буде втілено різноманітні цивілізаційні можливості.

Суб'єктність України: цивілізаційні принципи

Якими можуть бути цивілізаційні принципи, що дозволяють реально розвивати суб'єктність України і спроможні стати основою стратегій такого розвитку?

Можна припустити, що таких принципів принаймні два: *перший — принцип відкритого інноваційного суспільства; другий — принцип соціальної держави*. Обидва ці принципи значною мірою відображають ліберальний та патерналістський підходи до організації суспільства та його розвитку, тому їх цілком можна назвати *ліберальним і патерналістським*.

Важливо усвідомити, що ми говоримо не про *цивілізаційні орієнтири*, а саме про *цивілізаційні принципи*. Це означає, що ми робимо своїм ідеалом не якусь країну (чи навіть союз країн), а визначаємо спосіб організації сус-

пільного життя, який може бути продуктивним для суб'єктності України, враховуючи її національні інтереси, культурні архетипи та ключові цінності.

Принцип відкритого інноваційного суспільства означає, що Україна розвиває ринкове суспільство, налаштоване на вільну креативну самореалізацію громадян в економіці, політиці, науці й мистецтві, яка *обмежена лише законами* і слугує основою розвитку країни в цілому. Таке суспільство є відкритим до інновацій, що існують у глобальному світі, і готове ділитися своїми інноваціями за умов дотримання авторського права. Принцип інноваційного суспільства передбачає розвиток реальної демократії як гармонії держави й громадянського суспільства.

Принцип соціальної держави означає гарантованість кожному громадянину гідного мінімуму засобів до існування (базового доходу), якщо він тимчасово не вписався в ринковий інноваційний процес. Принцип соціальної держави передбачає забезпечення гідним медичним обслуговуванням, якісною освітою, належними умовами життя й дією «соціальних ліфтів» будь-якого громадянина України.

Принцип відкритого інноваційного суспільства з акцентом на свободі особистості асоціюється з християнським цивілізаційним світом, особливо з північноатлантичною цивілізацією (йдеться передусім про США як головного носія цього принципу). При цьому південноатлантична (католицька) християнська цивілізація тяжіє до патерналістського способу організації життя з акцентом на соціальній державі й гарантованому забезпеченні потреб кожного. Патерналістський принцип соціального життя характерний і для православної гілки християнського цивілізаційного світу (особливо для Росії, яка в цьому сенсі є антиподом США). Він притаманний і ісламському цивілізаційному світу, а також східно-буддійському, який яскраво представлений сучасним Китаєм з його жорсткими мобілізаційними практиками партійного патерналізму, хоча й обмеженими відкритістю до інноваційності.

Донедавна вважалося аксіомою, що Україна повинна цілком і повністю зосередитися на ліберальному шляху цивілізаційного розвитку, який є синонімом гуманістичного, тоді як шлях патерналізму є рудиментом минулого, «азіатчиною», анахронізмом тощо. Проте виклики останнього часу, особливо пандемія COVID-19, показують, що ліберальні суспільства з розвинутою демократією можуть бути значно менш результативними в граничних випробуваннях, тоді як патерналістські цивілізаційні системи Сходу, особливо з вираженими мобілізаційними проявами, доволі ефективно проходять ці випробування. До того ж слід визнати, що в розвинених ліберальних країнах сьогодні маємо парадоксальне обмеження демократії, яке поширюється і незалежно від коронавірусної пандемії. Це передусім відбувається через самовідтворення професійних бюрократів-адміністраторів, які чудово засвоїли *процедури й традиції, особливо щодо отримання бюджетних ресурсів*. Через використання процедур і традицій руху ресурсів вони управляють країнами, маніпулюючи як політичними елітами, що прийшли до влади, так і народом, який привів їх до влади на виборах, а тому ставлять себе *над демократією*.

Закономірно припустити, що в умовах пандемії коронавірусу та її карколомних економічних наслідків відбудеться відхід від демократії на користь авторитарних дій національних і наднаціональних експертів та адміністраторів, які переконують у своїй компетентності в усіх питаннях і заявляють, що не можуть дозволити ставити на голосування некомпетентного населення проблеми здоров'я й виживання нації і людства в цілому.

Взагалі питання *обмеження демократії* не є лише надуманим авторитарними особистостями, які вважають себе компетентнішими, моральнішими й креативнішими за інших. Демократія несе в собі одвічний парадокс: некомпетентна більшість обирає компетентну меншість для управління собою, однак через некомпетентність більшості до влади часто густо приходять не компетентні, креативні і

моральні особистості, а популісти. Це знову і знову призводить до проблем демократії, які гранично посилюються в моменти криз. Популісти змушені звернутися до бюрократів і технократів, щоб суспільство могло нормально існувати, а останні встановлюють свою приховану диктатуру — диктатуру «сірих кардиналів», яка стає тим більш явною, чим сильнішою є криза. Приховані диктатори можуть ставати явними; найбільш небезпечною є ситуація їх залежності від національних і транснаціональних олігархів, проте у них може бути різний рівень авторитарності і відкритості моральним авторитетам.

У будь-якому разі ми змушені констатувати, що суб'єктність країн у сучасному світі авторитаризується, що може бути загрозливим для її гуманістичності. Що це означає для цивілізаційної суб'єктності України? Змиритися з авторитаризмом як найменшим злом, яке у формі патерналізму дозволяє мобілізувати суспільство під час пандемічних та глобальних економічних загроз? Чи, може, потрібно, незважаючи на заяви про кризу сучасної демократії та її неефективність, за будь-яку ціну боротися за демократію?

Є велика спокуса обрати ту чи іншу крайність і героїчно рухатися цим шляхом, звинувачуючи опонентів у втраті здорового глузду, зраді національних інтересів України та її суб'єктності. Проте драматичний досвід нашої країни за останні роки підказує, що потрібно уникати будь-яких крайнощів, *поєднуючи* принцип відкритого інноваційного суспіль-

ства та принцип соціальної держави. Слід остаточно усвідомити, що ліберальний принцип відкритого інноваційного суспільства, який породжує й породжується демократією, може з необхідністю *згортати демократію* через розвиток верств бюрократів і технократів, які присвоюють собі право оцінювання значущості тих чи інших інновацій для майбутнього і вибору самого шляху у майбутнє. В цій ситуації є великий ризик зрощення бюрократів і технократів з олігархією і зниження рівня життя людей, що стають масою, якою маніпулюють на виборах та між виборами. Тому патерналістський принцип соціальної держави, закріплений в основоположних законодавчих актах, здатен не лише юридично, а й морально впливати на бюрократів і технократів, змінюючи їхню поведінку, не дозволяючи стати абсолютними корупційними суб'єктами та інструментами олігархату.

Ключовим тут є питання психології й світогляду, питання мотивів, вольових імпульсів та цінностей: закон сам по собі не може гуманізувати владну людину, піднімаючи її над волею до влади та успіху будь-якою ціною і формуючи волю до гуманістичної взаємодії та співтворчості з Іншим. Тому надзвичайно важливою є роль національно свідомої еліти, насамперед вчених, які здатні актуалізувати моральні цінності не лише загалом у суспільстві через свої наукові та художні твори, а й у діалозі з конкретними людьми. Такий світоглядний діалог є необхідним фактором сили та гуманістичної якості суб'єктності нашої країни.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Parakhonsky B.O., Yavorskaya G.M. *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl. (Ontology of war and peace: security, strategy, meaning)*. Kyiv: NShSD, 2019. (in Ukrainian).
[Парахонський Б.О., Яворська Г.М. *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Київ: НШСД, 2019.]
2. Habermas J. *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001.
3. Hayles N.K. *How we became posthuman*. Chicago: The University of Chicago Press, 1999.
4. Horbulin V. Khytromudra nevyznachenist' novoho svitoporyadku (Intricate uncertainty of the new world order). *Dzerkalo tyzhnya*. N 30, 27 August 2016. (in Ukrainian). <https://zn.ua/ukr/internal/hitromudra-nevynznachenist-novogo-svitoporyadku-.html>
[Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку. *Дзеркало тижня*. № 30, 27 серпня 2016.]
5. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Civilization project of Ukraine: from ambitions to real opportunities. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2016. (6): 45-52. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.15407/visn2016.06.045>
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–52.]
6. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Ukraine's civilizational choice in a globalized world. *Dzerkalo tyzhnya*. N 28, 13 August 2016. (in Ukrainian). <https://zn.ua/ukr/internal/civilizaciyniy-vibir-ukrayini-v-globalizovanomu-sviti-yakiy-civilizaciyniy-vibir-robot-ukrayinu-ne-ob-yektom-a-sub-yektom-geopolitik-.html>
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі. *Дзеркало тижня*. № 28, 13 серпня 2016.]
7. Khamitov N.V. *Philosophical anthropology: current issues. From theoretical turn to a practical one*. Kyiv: KNT, 2019. (in Ukrainian).
[Хамітов Н.В. *Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту*. 3-тє вид., виправл. і доп. Київ: КНТ, 2019.]
8. Pyrozhkov S.I. *Labor potential in the demographic dimension*. Kyiv: Naukova Dumka, 1992. (in Russian).
[Пирожков С.І. *Трудовий потенціал в демографічному виміренні*. Київ: Наукова думка, 1992.]
9. Khamitov N.V. Metaanthropology. In: *Philosophical dictionary: man and the world*. (Eds N. Khamitov, S. Krylova). Kyiv: KNT, 2018. P. 92–94. (in Ukrainian).
[Хамітов Н. Метаантропологія. У кн.: Хамітов Н., Крилова С. *Філософський словник: людина і світ*. Київ: КНТ, 2018. С. 92–94.]
10. Khamitov N., Krylova S. Metaanthropology as a philosophy of moral education in conditions of multicultural world. In: *Moral Education in Condition of Multicultural World*. Jinju: Gyeongsang National University, 2011. P. 30–31.
11. Scheler M. Philosophical worldview. *Selected works*. Moscow: Gnosis, 1994. (in Russian).
[Шелер М. *Філософське мировоззрення. Избранные произведения*. Москва: Гнозис, 1994.]
12. Bidney D. *Theoretical Anthropology*. N.Y., 1968.
13. Shinkaruk V. Methodological principles of philosophical teachings about man. In: *Philosophical Anthropology: Existential Problems*. Kyiv: Ped. Dumka, 2000. (in Ukrainian).
[Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину. У кн.: *Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми*. Київ: Пед. думка, 2000.]
14. Hrushevsky M. Three Academies. In: *Works of M. Hrushevsky in 50 volumes*. Vol. 10. Lviv: Svit, 2015. P. 399-412.
[Грушевський М. Три Академії. У кн.: Грушевський М. *Твори у 50 томах*. Т. 10. Львів: Світ, 2015. С. 399–412.]
15. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Noospheric civilization: from prospects to a new reality. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2018. (2): 71–82. (in Ukrainian). <https://doi.org/10.15407/visn2018.02.071>
[Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності. *Вісник НАН України*. 2018. № 2. С. 71–82.]

Sergij I. PyrozHKov

National Academy of Sciences of Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7539-0248>

Nazip V. Khamitov

Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8193-9383>

IS UKRAINE A CIVILIZATIONAL SUBJECT OF HISTORY AND MODERNITY?

The article proposes the concept of “civilizational subjectivity of a country”, its qualitative characteristics and key parameters. It is shown that the people of Ukraine tend to the humanistic quality of subjectivity. It is argued that the strengthening of the subjectivity of Ukraine in the world is possible only through the humanistic direction and the preservation and development of moral values of Christian civilization. In the historical aspect, the manifestation in the past of the will of the Ukrainian people to their own civilizational subjectivity and the real consequences of this are analyzed. The dialectical connection between the national security of the country and its civilizational subjectivity in the modern world is discussed.

Keywords: civilizational subjectivity of a country, national security, metaanthropology, potentialism, metaanthropological potentialism.